

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14003721>

QADIMGI TURKIY TILLARNING MORFOLOGIK TASNIFI

Ikhbol Shamsudinova

Eshdavlatova Lolaxon

Ko‘charova Nilufar

Termiz davlat universiteti talabalari.

Annotatsiya: Maqolada qadimgi turkiy tillarning morfologiyasi, grammatik kategoriyalari, agglyutinativ tabiati, hozirgi o‘zbek adabiy tilidan farqli jihatlari tasnif qilingan.

Tayanch so‘zlar: Morfologiya, ot, fe‘l, ravish, so‘z turkum, olmosh, mustaqil so‘zlar, yordamchi so‘zlar, agglyutinativ, zamon, turk-mo‘g‘il-tangus, tillarning chatishuvi, oltay nazariyasi.

Qadimgi turkiy til morfologik tip jihatdan agglyutinativ tildir. So‘z formalari so‘zning negiziga maxsus qo‘shimchalarni muayyan tartibda qo‘shish yo‘li bilan yasaladigan tillarga agglyutinativ til deb ataladi. Ammo qadimgi turkiy tildagi morfemalar hozirgi o‘zbek adabiy tili va singormanizmni yo‘qotgan shevalardan singarmonistik variantlarning borligi bilan farqlanadi. Lekin bu sof morfologik farq bo‘lmay, fonetik farqdir. Hozirgi o‘zbek adabiy tili morfologiyasidan qadimgi turkiy til morfologiyasining umumiy farqi quyidagilardan iborat:

1. Hozirgi zamon morfemalari qadimgi turkiy tildagiga nisbatan miqdoran ko‘p va mazmunan boy
2. Hozirgi o‘zbek tilida yo‘q bo‘lgan yoki alohida element sifatida o‘qilmaydigan morfemalar ham bor
3. So‘z va forma yasovchi chet tili morfemalari yo‘q

4. Murakkab morfemalar juda kam

Turkiy tillardagi qadimiy morfologik shakllar tahlil qilinganda oltoy nazariyasidagi fikrlar, ma'lum ma'noda, asoslangandek bo'ladi. Turk-mo'g'ul-tungus aloqalari morfologiyani hamma bo'limlarida ko'rinadi. Bu uch guruhga mansub tillar uchun umumiy bo'lgan morfologik ko'rsatkichlar to'liq aniqlangan emas (ayrim turkiy tillarda hozirgi kelasi zamon sifatdoshi, mo'g'ul tillaridagi ravishdosh, tungus-manchjur tilidagi hozirgi zamon sifatdoshi affikslari hamda o'rin va yo'nalish bildiruvchi **-ra**, **-ru** qo'shimchalarini hisobga olmaganda).

Qadimgi turk va mo'g'ul tillaridagi morfologik munosobatlarning o'xshash va farqli tomonlarini quyidagicha umumlashtirish mumkin: Turk-mo'g'ul tillari uchun umumiy bo'lgan morfologik ko'rsatkich sifatida o'rin kelishigi **-da**, jo'nalish kelishigi **-a**, harakat nomi **-ku**, shaxs oti **-chi**, o'rin-joy belgisini bildiruvchi **-daki**, ot yasovchi **-m**, **-vul**, fe'l yasovchi **-la** qo'shimchalari xarakterlidir.

Sifat darajalarining qadimgi turkiy tildagi *up-urun* (oppoq), *kop-kok* (ko'm-ko'k), *sum-sucug* (juda shirin), *qap-qara* (nihoyatda qora) shakllari **mo'g'ul** tilidagi *sav-sayan* (oppoq), *ib-ilayan* (qip-qizil), *koa-koke* (ko'm -ko'k); **buryatcha** *dav-daxap* (oppoq), *iv-ilan* (qip-qizil), *xav-xara* (qop-qora) shakllariga mos keladi.

Turkiy tillarda ham mo'g'ul tillarida ham **alip kordi**, **ahp ketti**, **jazip bardi** kabi ko'makchi fe'lli so'z qo'shimchalari uchraydi. Turkiy va mo'g'ul tillari o'rtasidagi moslikni **qirg'iz**, **tuva**, **yoqut** tillariga oid quyidagi faktik misollar orqali ko'rish mumkin. Oltoy tillari qarindoshligiga oid fikrlar quyidagicha umumlashtirilgan:

1. **Turkiy-mo'g'ul-tungus-manchjur** tillaridagi aloqadorlik morfologiyani barcha bo'limlarida kuzatiladi: masalan, **-(i)d** ko'plik qo'shimchasi: *torin* (ot)- *torid* (otlar), *valyaqip* (shahar) *valyad* (shaharlar); *noxor* (o'rtoq) - *noxod* (o'rtoqlar); *tuyal* (buzoq)- *tuyad* (buzoqlar) va h.k.

2. Aniq morfologik o'xshashliklar tahlili turk-mo'g'ul-tungus-manchjur tillariga xos qadimiy shakllarni tiklash imkonini beradi. Tillardagi parallellik morfologik elementlarning bir tildan ikkinchi tilga o'tishi natijasida yuzaga kelgan.

Tillarning chatishuvi va o'zaro aloqasida uch nuqtayi nazar farqlanadi:

Birinchi qarash tarafdorlari (**A.Shleyxer, M.Myuller, qisman A.Meye**) bir til tizimining bir qancha tizimlardan iborat ekanligini istisno qilgan holda, tillar chatishuvini inkor etadilar.

Ikkinchi qarash tarafdorlari (**G.Shuxardt, V.Pizani, Dj. Bonfante** va boshqalar) uchun tillar chatishuvi hech qanday to'siq bilmaydigan doimiy va keng ko'lamli jarayon.

Uchinchi qarash tarafdorlari (**I.V.Boduen-de-Kurtene, V.A. Bogoroditskiy, L.V.Sherba, B.Y. Vladimirsov, A.Rosetti**) nisbatan asosli fikrga ega bo'lib, tillar chatishuviga geografik, madaniy yaqinlik, savdo aloqalari, qabila va xalqlarning munosabati asosida yuzaga keladigan real tarixiy hodisa deb qarashadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, qadimgi turkiy til agglyutinativ til bo'lishiga qaramay ba'zi o'rinlarda flektiv til xususiyatlari ham uchraydi. Qadimgi turkiy tildagi morfemalar hozirgi o'zbek adabiy tili va singormanizmni yo'qotgan shevalardan singarmonistik variantlarning borligi bilan farqlanadi. Qadimgi turkiy tillar morfologik xususiyatlari rang-barang bo'lishiga qaramay xalqlarning geografik, savdo aloqalar, madaniy yaqinlik tillar chatishuvlashishi natijasida barcha turkiy tillar morfologiyasida umumiy o'xshash jihatlar uchraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Y.Abdurasulov Turkiy tillarning qiyosiy- tarixiy grammatikasi Tosh.,2009.
2. A.Rafiev Turkiy tillarning qiyosiy- tarixiy grammatikasi Tosh.,2004- yil
3. Dadaboyev H, Xolmanova Z. Turkiy tillarning qiyosiy- tarixiy grammatikasi Tosh ..,2015-yil
4. Is'hoqov M, Sodiqov Q, Omonov Q.Mangu bitiglar - Tosh., 2009-yil.
5. Serebrennikov B, Gadjieva N Sravnitelno- istorocheskaya grammatika tyurkskix yazikov M.,1986-yil